

**K AKTUÁLNEJ PROBLEMATIKE ÚZEMNÉHO
USPORIADANIA PRIEMYSELNEJ ZÁKLADNE
VO VZŤAHU K OSÍDLENIU**

ANTON MRÁZIK, JURAJ SILVÁN

URBION — Štátny inštitút urbanizmu a územného plánovania Bratislava,
Gondova 2, ČSSR

Резюме

**K AKTUÁLNÝM PROBLEMOM TERRITORIÁLNEHO
RAZMIEŠENIA PROMYŠLENEJ BAZY V SVÄZKE
S RASCELENÍEM**

Anton Mrazik, Juraj Silvan

В работе исследуются возможности аппликации системы территориально-производственных комплексов в условиях расселения ЧССР. Авторы в своей статье исходят из теории и практики промышленных узлов и территориально-производственных комплексов в СССР, которые были советскими географами успешно представлены прежде всего на 23 Международном географическом конгрессе в Москве. Авторы рекомендуют аппликацию этой системы тоже в специфических условиях ЧССР. Они говорят также об основных критериях этой системы, которые надо далее разрабатывать.

Summary

**TO THE ACTUAL PROBLEMS OF TERRITORIAL
ARRANGEMENT OF THE INDUSTRIAL BASIS
IN THE RELATION TO SETTLEMENT**

The contribution briefly examines the possibilities of application of the concept of territorial-industrial complexes in the conditions of our country. The authors start from the well-known theory and praxis of the territorial-productive complexes' system in Soviet Union which was very well introduced by Soviet geographers during the 23 rd International Geographical Congress, Moscow, 1976. They recommend to apply this system in specific conditions of the ČSSR too. At the end the authors consider about the main criteria of the system which ought to be further specified.

1. ÚVOD

Politika racionálneho rozmiestnenia priemyslu je v etape socialistickej industrializácie jedným z rozhodujúcich faktorov ovplyvňujúci koncentráciu osídlenia — proces riadenej urbanizácie. Vypracovaný Projekt urbanizácie SSR

(URBION, Bratislava, 1975) vychádzajúc z tohto postulátu v analytickej časti skúmal (1) koncentráciu základných fondov priemyslu, (2) koncentráciu pracovných príležitostí v priemysle podľa veľkostnej kategórie sídiel, (3) vplyv koncentrácie pracovných príležitostí v priemysle v hospodárskosídelných centrách na pohyb ekonomicky činného obyvateľstva z vidieckych sídiel v rámci únosnej izochróny okolo týchto centier, (4) územný rozsah dochádzky do týchto centier, ktoré sa vyznačujú koncentrovaným počtom pracovných príležitostí v priemysle a (5) kooperačné vzťahy nosných priemyselných závodov v území s intenzívnymi dochádzkovými vzťahmi.

Záver z analýzy ukázali, že v podmienkach SSR koncentrácia základných fondov a pracovných príležitostí v priemysle a tým aj koncentrácia sídelných stredísk Slovenska je formovaná do línií tzv. ekonomických a urbanizačných osí. Vychádzajúc z ich váhových hodnôt boli rozdelené na hlavné a vedľajšie osi a z hľadiska ich smerov na východno-západné a severo-južné. Urbanizačné osi sa stali makrorastrom organizácie osídlenia SSR a ich križovania (uzly) polohove najvýznamnejšími územiami SSR, v ktorých sú už v súčasnom období rozmiestnené najvýznamnejšie sídla s najväčšou koncentráciou osídlenia.

Dochádzka ekonomicky aktívneho obyvateľstva za prácou do výrobných odvetví umiestnených v rámci hospodársko-sídelných stredísk stala sa jedným z kritérií pre vytýpanie sídelných centier, ktoré sú schopné vytvoriť priestorové sídelné štruktúry a územné vymedzenie týchto urbanizačných štruktúr.

Pre splnenie hlavných cieľov Projektu urbanizácie SSR — vymedzenie a územno-technické riešenie urbanizačných štruktúr sa teda úsilie zameralo hlavne na pohyb ľudí za prácou. Kooperačné výrobné vzťahy, ktoré sa územne prejavujú veľmi intenzívne najmä v pohybe (toku) materiálov ukázali, že vymedzené urbanizačné štruktúry, pri súčasnom rozmiestnení a štruktúre priemyslu, zväčša nevytvárajú z hľadiska výroby hospodársko-územné komplexy, hoci našim zámerom je územné stotožnenie, resp. priblíženie urbanizačných štruktúr s hospodársko-územnými komplexami rôznych kategórií.

2. TVORBA A ROZVOJ TERITORIÁLNO-VÝROBNÝCH KOMPLEXOV A PRIEMYSELNÝCH UZLOV

Optimálnej organizácii a racionálnemu rozmiestňovaniu priemyslu venujú veľkú pozornosť v Sovietskom zväze. Na nedávnom XXIII. Medzinárodnom geografickom kongrese v Moskve našla jednoznačnú odozvu široko uplatňovaná metóda rozmiestňovania závodov v priemyselných uzloch. Tieto predstavujú zložitý hospodársko-teritoriálny komplex pozostávajúci z väčšieho počtu činiteľov, vzájomne spätých v štruktúrach tak medzi sebou ako aj s okolitým životným prostredím. Je to najoptimálnejší spôsob rozmiestňovania výrobných aktivít.

Pioniermi v teoretickom výskume otázok tvorby a rozvoja teritoriálno-výrobných komplexov a priemyselných uzlov boli dvaja slávni predstavitelia sovietskej geografickej školy — Nikolaj Nikolajevičovi — Kolosovskij a Baranskij, vychádzajúci z dobre prepracovanej teórie energo-produkčných cyklov.

Podľa Sauškina a Šapošnikova za priemyselný uzol možno považovať dva alebo viac blízko situovaných priemyselných stredísk, závody ktorých sa

orientujú na jedny a tie isté hlavné podmienky geografického rozmiestnenia, využívajúc miestne pracovné a prírodné zdroje, vodné hospodárstvo i miestnu materiálno-technickú bazu, ktorá zahrňuje dopravnú sieť, výrobu stavebných látok, skladové hospodárstvo atď. A. T. Chruščev charakterizuje priemyselný uzol ako špecializovanú výrobo-územnú jednotku komplexného charakteru, kde pri vzájomnej blízkosti sú závody späté medzi sebou úzkymi výrobnými a výrobo-technickými väzbami, spoločnou dopravno-geografickou situáciou a spoločnými systémami servisu i sídiel, za účelom čo nejefektívnejšieho využitia prírodných, materiálnych a pracovných zdrojov.

Pod teritoriálno-výrobnými komplexami sa v sovietskej geografii rozumie určitá územná a štruktúrna integrita výrobných závodov (materiálno-technickej výroby), ktorá efektívne využíva vyskytujúcu sa územnú kombináciu prírodných zdrojov s výhodami výrobnjej kooperácie v rámci priemyselných projektov veľkých merítok. Koncepcia teritoriálno-výrobných komplexov sa v ZSSR rozpracovala na báze plánovitého formovania veľkých priemyselných rajónov, ktoré sa výborne osvedčili aj v praxi. V celozväzových plánoch rozvoja národného hospodárstva zaujímajú významné postavenie ako existujúce, tak aj novozakladané komplexy.

Tieto komplexy nachádzajú uplatnenie aj v územiach menších rozmerov. Tak R. A. Dulajeva z minského Gosplanu BSSR, vychádzajúc z výskumov A. N. Kravčuka vymedzuje len v Bieloruskej SSR (207,6 tis. km², 9,2 mil. obyv.) spolu 24 sformovaných priemyselných uzlov (r. 1972). Podľa tejto autorky priemyselný uzol predstavuje súhrn priemyselných závodov, ktoré majú vo svojom základe mnoho alebo jednodvetvové komplexy (sformované alebo formujúce sa) s celozväzovou, resp. republikovou špecializáciou a úzkymi medziodvetvovými väzbami po vertikále i horizontále.

Z rokovania XXIII. kongresu IGU vyplýva aj poznatok, že aj v podmienkach starých priemyselných štruktúr možno aplikovať koncepciu uvádzaných hospodársko-územných komplexov (napr. F. Hönsch, Nemecká demokratická republika).

3. TERITORIÁLNO-VÝROBNÉ KOMPLEXY V ČSSR

Z predchádzajúceho vyplýva, že by bolo prospešné pokúsiť sa aplikovať tieto zoskupenia aj u nás, napriek špecifickým podmienkam veľkosti územia ČSSR, prírodným podmienkam, v podstate dobudovanej sieti osídlenia, charakterizovanej značnou hustotou a nadmernou dochádzkou za prácou do veľkých priemyselných stredísk a hospodársko-sídelných aglomerácií. Kladným rysom je cielavedome akcelerovaný proces socialistickej urbanizácie.

Veľmi zložité a komplikované sú u nás však technologické výrobné väzby priemyslu, vyjadrené odberateľsko-dodávateľskými vzťahmi. Hoci o protismernosti prepráv sa všeobecne vie, k ich podstatnej zmene zatiaľ nedošlo. Tento stav sa dá len ťažko meniť v dôsledku výrobnjej tradícii jednotlivých závodov, ich špecializácii, zaužívaných a dobre fungujúcich integračných väzieb a najmä už vybudovaných účelových základných prostriedkov (strojných i stavebných). Ak ku sfére priemyslu prirátame ostatné nadväzujúce zložky patriace do systému urbanizmu materiálových tokov, predovšetkým kompletnú organizáciu skladového hospodárstva (od skladov výrobných cez

sklady viazané na produkčnú, či spotrebiteľskú oblasť, sklady stavebnej výroby, dopravy atd.), dostaneme celú škálu zložitosti kooperačných väzieb. Táto sa potom negatívne prejavuje v praxi ako v mikropolohe — organizme miest, tak v makropolohe. Nadmerne je zaťažovaná najmä dopravná sieť, čo okrem negatívnych ekonomických vplyvov prináša aj zhoršovanie životného prostredia.

Na základe uvedeného nebolo by účelné považovať celú ČSSR za jediný, alebo aspoň dve národné republiky za dva teritoriálne-výrobné komplexy. Naším cieľom je totiž poukázať, v súlade s územno-technickými možnosťami, na pozitívne predpoklady tvorby takých územných celkov, v ktorých by sa mohli optimalizovať nosné kooperačné väzby výrobnjej sféry. Postupne vytvoriť taký systém výrobných zoskupení, ktorý by mal sledovať a účinne podporiť tvorbu a rozvoj nosných urbanizačných štruktúr v limitoch, ktoré by optimálne využívali dané územno-technické podmienky, čím by určovali aj ich veľkostné kategórie.

Uplatneniu systému priemyselných uzlov a teritoriálno-výrobných zoskupení v rámci urbanizačných štruktúr by malo predehádzať ustanovenie ich základných kritérií aplikovaných na naše podmienky. Tieto kritéria by mali byť tvorivo diskutované rovnako na pôde ekonomických geografov ako aj ekonómov, urbanistov a územných plánovačov, špecialistov priemyselných odvetví i najdôležitejších úsekov sociálnej a technickej infraštruktúry.

V rámci uvedenej polemiky by sa mala rešpektovať najmä kompaktnosť územia a fyzická vzdialenosť najvýznamnejších výrobných aktivít. Zoskupenia by mali mať svoje jadro, resp. jadrá a prípadne ďalšie lokality priemyselných závodov alebo surovínových zdrojov. V rámci príslušných zoskupení treba rátať s gravitačným vplyvom dochádzky do práce, nosným odvetvím, tj. základnou odvetvovou profiláciou zoskupenia a prítomnosťou ďalších podporných či doplňujúcich odvetví. Potrebné je poukázať na váhu jednotlivých kapacít a ich postavenie v celoštátnej ekonomike. V rámci zoskupenia sa majú zintenzívňovať kooperačné výrobné väzby i využívanie základnej siete technickej a sociálnej infraštruktúry, vrátane rôznych druhov opravárenských služieb, stavebno-montážnych organizácií i nosných kapacít skladového hospodárstva. Najmä u rozsiahlejších zoskupení by mala byť prítomná príslušná výskumno-vývojová a edukačná báza.

4. ZÁVER

Výstavbu rozvinutej socialistickej spoločnosti nemožno realizovať bez takého usmerňovania a riadenia procesu urbanizácie, ktorý by nebol v súlade s politickými a hospodárskymi cieľmi socialistickej spoločnosti a štátu. Za základ procesu riadenej urbanizácie treba považovať postupnú prestavbu kooperačných väzieb priemyslu, najmä cestou cielavedome uskutočňovanej investičnej politiky. Výsledkom tohto procesu by malo byť dosiahnutie súladu rozhodujúcich hospodárskych aktivít s hlavnými trendami urbanizácie štátu a vymedzenými existujúcimi a výhľadovými urbanizačnými štruktúrami. To sú hlavné predpoklady a záruky postupného uplatnenia systému priemyselných uzlov a teritoriálno-výrobných komplexov aj u nás.